

ՀԱՅԳԱԿԱՆ ՀԵՄԱՐԱՆ
ՀԱՅԵՐԸ ԲԻԻԶԱՆԳԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Հայերը սահմանուած էին՝ ցեղային Հանճարէն՝ փառապանծ դեր մը ներկայացնելու իրենց երկրի պատմութեան մէջ. — չեն համապատասխանած այս կոչման. բազմաթիւ պատճառներ տրուած են՝ երեոյթը մեկնելու կամ արդարացնելու համար. իրականը՝ մեր կարծիքով՝ հետեւեալն է. —

ժառանգական սկզբունքի ընդհանրացումը:

Ուրիշ ազգերու մէջ արքունի իշխանութիւնն էր միայն՝ որ որդիէ որդի կը փոխանցուէր. Հայոց մէջ՝ ամէն պաշտօն, զինուորական, վարչական, կրօնական: Պաշտօնի կը կանչուէին ոչ եթէ անհատներ՝ այլ ցեղեր. պատիւը

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ — ԹԻԻ Բ. 1908

25

ցկեանս չէր տեսեր, այլ մահէն ալ յետոյ . մշտնջենաւոր ընտրութիւններ :

Եթէ միայն թագաւորներու յաջորդութեան պարագային ժառանգական զրուութիւնը ուրիշ ազգերու մէջ՝ այնքան անտեղութիւններու առիթ է տուեր, ինչպիսի՝ աղէտներ պէտք չէր սպասել՝ երբ նա միակ ձևն ըլլար տէրութեան մը բովանդակ կազմակերպութեան : Եւրոպայի ամենէն հզօր պետութիւնը պիտի խաւարէր՝ եթէ ուզէր յանկարծ այդ զրուութեան ենթարկուիլ : Անհատին արժանիքները ոչ մէկ արդիւնք յառաջ կը բերէին՝ եթէ ի ծնէ նա ստացած չըլլար միանգամայն հանճարին հետ՝ զայն փայլեցնելու ասպարէզը : Ամէն ոյժ դատապարտուած էր ամութեան, եթէ զուրկ էր օգտակար ըլլալու ժառանգական իրաւունքէն : Պէտք էր նա կամ անգործութեան համակերպիլ կամ գաղթել :

Այս իրողութիւնը կ'ապացուցանէ անընդունակութիւն՝ արդար զնահատման : Այդ յայտնի արհամարհանքը դէպ ի բարձր անհատներու ամէն բարոյական իրաւունք՝ ցոյց կու տայ միակ մտածութիւն մը՝ մեր նախնիներուն քով . — զատու ըլլալ ընտրութիւններու մտահոգութենէն : Այդ նպատակի իրագործման դիւրագոյն միջոցն էր՝ ժառանգական զրուութիւնը՝ բոլոր պաշտօններուն համար : Մեր քաղաքական աղէտներու պատճառը՝ իշխանութեան ապակեղորոնացումը չէ, ինչպէս կ'ըսուի ընդհանրապէս, այլ անհատին դիրքը, չհասկցուած մնալու անողոր հարկը :

Անոնք որ կոչման փոփոխիկը կը զգային իրենց հոգոյն մէջ՝ դէպ ի զենքի կամ մտածման փառքը՝ կը ստիպուէին բաղդախնդիրի կեանքին դիմել՝ այն յանդգնութեամբ զոր վստահ գիտակցութիւնը կը շնչէ :

Մեր լաւագոյն զօրավարները՝ Բիւզանդական բանակին մէջ են . իբր հաշուազէտ Անանիա Շիրակացի մ'ունինք միայն . մենք տուած ենք սակայն Բիւզանդիոնի՝ իր մեծագոյն աստղաբաշխը , Արտաւազդ . օրէնսգրութիւնը մեր մէջ յետնագոյն դա-

րերուն մէջ կը սկսի . Բիւզանդական թագաւոր օրինագիրքը հայ կայսրներու զործն է :

Հայազգի երկնաչափը ծանօթացուցինք կանխաւ նոյններ տալով իր գրքէն : Բայց Արտաւազդ միակ Հայը չէ՝ որուն նունը Բիւզանդական մատենագրութեան մէջ պանդխտած ըլլայ :

Հիմայ որ թիւրքոյ Սահմանադրութիւնը՝ մրցանքի ասպարէզը կը բանայ մեզ օտար ժողովուրդներու հետ, ամէն ժամանակէ աւելի վայրկեանն է ուսումնասիրելու թէ մեր նախնիք՝ նոյն Բիւզանդիոնի մէջ՝ ինչպէս կարող եղան առաջնակարգ ազդեցութիւն մը գործել քաղաքական , տնտեսական ու մտաւոր կեանքին վրայ :

ՍՄԲԱՏ ՕՐԷՆՍՊԷՏ (Թ ԴԱՐ)

Միքայէ Արշակի ժամանակ, 866ին, պատմութեան ասպարէզը կու գայ Սմբատ անունով « Հայազգի » մը¹, հաւանօրէն Բագրատունի², ամուսնացած Վարդ Կեսարու աղջկան հետ³, և պաշտօնով՝ սուրահանդակաց գլխաւոր :

Վասիլ Արշակունի⁴ հազիւ սկսած էր իր աստղին բարձրանալը տեսնել հորիզոնին վրայ . բոլոր կառավարութիւնը Վարդի ձեռքն էր . կամքի հրամայողական ոյժ մ'ունէր առանց զուրկ ըլլալու մտքի բարձրութենէն՝ որ զինք արժանի կ'ընէր Հելլէններու իշխելու . ինքը վերահաստատեց Կ. Պօլսոյ համալսարանը : Չարերը իր ստրուկն էին, մտաւորականներն՝ իր բարեկամները : Դժբաղդաբար Հայութեան այդ բարձր ներկայացուցիչը զոհ պիտի երթար երկու հայ ազնուականներու մեքենայու :

1. Գեորգ Կրօնաւոր, էջ 640.

2. Սեն-Մարթէն, ծնթ. 1. Լուպոյի, 13 էջ 231.

3. Թէոփանէս Դարայաբեալ էջ 127.

4. Գեղեցիկ զօր պիտի պատմենք՝ յիշատակուած են Վասիլ բոլոր կենսագրութիւնը, Պեթիմոսով, Սիմէոն Մագիստրոս, Հեթրդ Կրօնաւոր, և այլն (հմտ. Հայ Կայսեր, Ա. էջ 835). — Նորբէն՝ Լուպոյ, հա. ԺԳ. էջ 231...., Գեղեցիկ «Ուրուագիծ Բիւզանդական պատմութեան», Murat, Chronographie byzantine :

թեանց. Վասիլ Արշակունւոյ և Սմբատայ՝
 իր փեսային: Աստուծոյ նկարագրեցին Մի-
 քայէլ կայսեր՝ ահաւոր դաւաղութիւն
 մը, անոր հեղինակ ներկայացնելով Վար-
 դը, դաւ մը՝ որ իրենց երևակայութեան
 մէջ միայն գոյութիւն ունէր: Միքայէլ
 Արքայի ոչ այնքան զգացում ունէր որ
 բամբաստողներէ զգուշանար՝ և ոչ այնքան
 խելք որ զրպարտութիւնը ճշմարտութենէն
 զանազանէր: Նախագահեց եղեւնագործ-
 ներու ժողովին և որոշեց Վարդի մահը:
 Բայց սա բազմաթիւ կուսակիցներ ունէր
 քաղաքին մէջ. կարելի չէ անվտանգ հոն
 իր դէմ փորձ մը կատարել. հեռացնելու
 պատրուակ մը հարկաւոր էր: Միքայէլ
 հնարեց արշաւանք մը կրօնէի գէմ ուր
 Արարներ կ'իշխէին: Լեռն իմաստասէրը՝
 մին այն գրագէտներէն՝ զոր Վարդ իր
 արքունիքին փառքը կը նկատէր՝ գուշա-
 կեց որ իր մեկնումը վերագործն պիտի
 չունենայ: Վարդ հրաժարական տուաւ բա-
 նակի սպարապետութեան պատուէն. փոփո-
 յի կատարեցին փարատելու համար՝ օր
 մը՝ պատարագի ժամանակ՝ աւետարանի
 ընթերցումէն յետոյ՝ եկեղեցական զգեստ-
 ներով վար իջաւ խորանէն՝ և խաչին առ-
 ջև հրաւիրելով Վարդը, կայսրը և Վասի-
 լը՝ այս վերջիններու տուաւ գրիչ մը որ
 թաթխուած էր սրբագործուած զինուոյ մէջ:
 Անով ստորագրեցին խոստում մը՝ Վարդի
 կեանքին չզրպեցնելու: Բայց հայազգի կի-
 սարը իւր ծանօթութիւն ունէր կայսեր և
 Վասիլի նկարագրին. որոշեց մեկնել՝ բայց
 մահաւանք երթալու համոզմամբ. Աստու-
 ծածնայ մատուռ մը կանգնուած էր՝ ուր
 ուխտի կ'երթային ճանապարհորդները յա-
 ջողութիւն խնդրելու համար. Վարդ հոն
 աղօթեց, յետոյ ինջուց մը տուաւ բա-
 ընկամենքուն, ամենուն այնքան յազմամբ
 հրաժարական տալով՝ ինչպէս թէ ալ եր-
 րէջ զանոնք պիտի չտեսնար:

Ջատկի տօնին օրը, ապրիլ 7ին, ժո-
 ղովորդեան հանդիսաւոր ցոյցերէն շրջապա-
 տուած, կայսրը, Վարդ և Վասիլ մեկնե-
 ցան դէպ ի կրօնէս. նաւատորմին և ցա-
 մաքային բանակը զիրար ողջունեցին վե-

րտադրեցին՝ ոչ շատ հեռի այս կողմէն: Դա-
 ւաղիւնները ծառայել էին Վարդի արեան.
 Բայց ասոր որդին՝ Անտիգոնոս անուամբ՝
 կայսեր թիկնապահագետն էր: Միքայէլ
 իր վրանը դաշտի մէջ զարկաւ. Վարդ՝
 բարձր բլրան մը վրայ. դիրքի այս նիւ-
 թական անհասարկութիւնը վերաւորիչ էր
 Միքայէլ Արքայի համար: Վասիլ միւս
 կողմէն ռազմագիտական նպատակներու
 կ'ընծայէր այդ դիրքին ընտրութիւնը, ու-
 ռովհետեւ Վարդ անկից անելի դուրաւ պի-
 տի կարենաւ Միքայէլի բանակին վրայ
 խուժել: Կարելի չէր այլ ես Վարդի սպա-
 նումը յետաձգել: Երկրորդ օր Վարդ, տե-
 ղեակ իր դէմ լաւուած որոգայթին, իր
 փութեւն ախտապետի խորհուրդին հա-
 մեմատ՝ կայսեր վրանը եկաւ իր թիկնա-
 պահներէն շրջապատուած: Սմբատ դաւա-
 դիւնելու զօրախումբին յարձակման նշա-
 նը տուաւ: Երկրորդ խաչակնքելով և Դա-
 ւաղիւնները՝ Վարդի թիկնապահները տես-
 նելով՝ անշարժ մնացին, Վասիլ՝ ամենէն
 յանդուգն՝ «կայսրը վտանգի մէջ է, օգ-
 նեցէր ինձ» գոչելով՝ Վարդի մարմնոյն
 մէջ խրեց սուրը (886ին):

Սմբատ կը յուսար՝ կեսարի մահուամբ՝
 զահակից ըլլաւ Միքայէլի իր Բղձացած
 զահին միայ Վասիլ բարձրացաւ: Յուսա-
 խաբութեան ցաւը, խղճմտանքի խաթմը,
 պարտութեան զայրոյթը ներշնչեցին Սմբա-
 տի միանալ Յունաստանի կառավարչին՝
 Գէորգ փեզանէսի հետ և յայտնի պատե-
 ըած մղել Վասիլ դէմ՝ յայտարարելով
 թէ օրինակը կայսեր դէմ ոչինչ ունէր:
 Նիկիեիոր Մալէիոս ուղարկուեցաւ Սմբա-
 տայ դէմ որուն հրոսակային արշաւանը-
 ները մինչև Վոսփոր կը հասնէին: Մա-
 լէիոնոս զէնքի անդ կաշտոր և խոստում
 գործածեց ապստամբներուն նկատմամբ.
 ծանոյց թէ կայսիր կառնելու դէմ կը զոր-
 ծէին. մի առ մի անոնք թողուին և յի-
 տոյ մատնեցին իրենց երկու զօրավարնե-
 րը: Կայսրը զանակոծել տուաւ զանոնք,
 յետոյ անոնց աջ բազուկը կտրեց. Սի-
 լեոն և Գէորգ պատմիչներուն համիմատ՝
 անոնց մէկ աչքը կտրաւ: Երկուսն ալ Վասիլ

Քաղաւորելէն յետոյ՝ զղջաց իւր բարբա-
րոսութեան վրայ՝ և Սմբատը յաճախ իւր
արքունիքը կը հրաւիրէր ինչոյցի։

Լևոն իմաստասէրի ժամանակ ևս աս-
պարէզ կու գայ Սմբատ մը Ապուլիոյ հոռվ-
մականն բանակին սպարապետ։ Այոն, ին-
քենեանտի իշխանը մեռած էր. Եօթնա-
մեայ ժառանգ մ'ունէր միայն. Սմբատ քա-
ղաքը պաշարեց. կոխը երեք ամիս տեկց.
(13 յուլիս 891—18 հոկտ.) հայ զօրավա-
րը յաղթանակաւ ներս մտաւ և Բենեւեն-
տի իշխանն անուանուեցաւ. այս պաշտօնին
մէջ մնաց մինչև 893 տարին։

Անհաւանական է կարծել որ այս Սմ-
բատը նոյն ըլլայ Վարդի փեսային հետ՝
որ աջ բազուկէ կամ աջքէ զուրկ՝ անկա-
րող էր զօրավարութեան։ Բաց աստի
պատմիչները՝ այս վերջին Սմբատը կ'ա-
նուանեն միշտ «Սմբատիկ» ձևով, թերևս
երիցագոյն Սմբատէն զանազանելու հա-
մար։

Սմբատի գրական աշխատարիւնները. —
Բիւզանդիոնի հայ կայսրները ամենամեծ
ազդեցութիւն մը գործած են բիւզանդա-
կան օրէնսդրութեան վրայ. բերանացի
հրամանը միայն ժամանակակիցներու վը-
րայ կ'իշխէ, օրէնքի միջոցաւ դրուածը՝
դարեբու։

Վասիլ Արշակունի անձամբ ձեռք զար-
կաւ սրբագրելու օրէնքները. ամենէն ա-
ռաջ հրատարակեց Առնեոս օրինագիրը մը՝
որ յառաջաբան մ'էր իրաւագիտութեան
ուսման. կայսրը ինքնին գրքին սկիզբը կը
բացատրէր իւր ազնուական ձգտումներն ու
նպատակը. յետոյ երկրորդ աշխատութիւն
մ'ըրաւ՝ Գործածուած կանոնները բոլորովին
գատելով Անգործադրելիներէն. առաջինե-
րը պէտք է գտնուէին բոլոր դատաւորնե-
րուն ձեռքը, վերջինները միայն դիւաննե-
րու մէջ։

Օրէնքները բաժնուած էին մերթ քա-
ռասուն՝ մերթ վաթսունի. միաձևութիւն
հաստատեց, վերջին գործն եղաւ Առնեո-
սի կրկին հրատարակութիւնը։ Այս դա-
տաւորութիւնները կատարած ժամանակ՝

նկատի առնուեցան միշտ պարագաներու
փոփոխումը, ժամանակի պահանջները։

Արշակունեաց ընտանիքէն Լևոն իմաս-
տասէր, կոստանդին Պերփեռուժէն, Վա-
սիլ Բ. Բուլղարասպան օրէնսդրի աշխա-
տութիւններ կատարեցին։ Լևոն Հայկազն
ալ օրէնք մը յօրինած է. ծերակուտի ան-
դամներէն մին բիւզանդացոյ մը կինը ա-
ռեանգած էր. դատաւորը՝ վախէն՝ ան-
կարող կ'ըլլայ վճիռ տալու. անիրաւեալը
Լևոն Հայկազնի կը դիմէ որ նախանձա-
յոյզ էր արդարութեան. Լևոն՝ ծերակու-
տականին հետ՝ դատաւորն ալ իւր առջև
բերել կը հրամայէ. երկուքն ալ կը դա-
տապարտէ. այդ նոր միջոցակին առթիւ
աւելցաւ օրէնք մը՝ որ այդ պարագային
վրայ որոշողութիւններ կ'ընէր նաև ապա-
գային համար։ Յովհաննէս Չմշկին ալ
օրէնք մը աւելցնել տուած է գերի բըռ-
նուածներու տուրքի մասին։

Լևոն իմաստասէրի ժամանակ կատա-
րուած օրէնսդրական աշխատութիւնը՝ ա-
մենէն կարեւորներէն էր. կայսրը իրաւա-
գէտներէ Յաննիսիոս մը կազմած էր,
անոնց նախագահ անուանելով Սմբատը։

Այս անուամբ երկու զօրավար կը ճանչ-
նանք, որոնն հետ պէտք է նոյնացնել.
Մորթիէյոլ կը գրէ.

«Epitome legumի հեղինակը զինք
Լևոնի արքունեաց իշխաններէն կը ներ-
կայացնէ, և Պ. Չաքարի կը նոյնացնէ
Սուրհանդակաց գլխաւոր Սմբատի հետ՝ որ
Վարդի փեսան էր, և զոր Տիւքանծ կը
յիշէ բիւզանդական գերդաստաններու ցե-
ղագրութեանց մէջ։ Սմբատայ զինուորա-
կան գործերը աւելի լաւ ճանչցուած են.
Այոնի՝ Բենեւենտի իշխանի մահէն վերջ՝

1. Muralt, Chronographie byzantine t. 472.

2. Այս բոլոր իրաւագիտական խնդիրներու նկատ-
մամբ հմտ. մասնագիտական հետեւալ երկաւորութիւ-
նը. «Histoire du droit byzantin ou du droit ro-
main dans l'empire d'Orient, depuis la mort de
Justinien jusqu'à la prise de Constantinople en
1453», par Jean-Bernard Moreuil, Paris, 1843
հտ. II.

Տես նաև Rambaud «L'empire byzantin au di-
xième siècle» Paris.

որ ուրիշ յաջորդ չէր թողուր՝ բայց եթէ եօթը տարեկան տղայ մը... Սմբատ տիրեց զաւառին՝ զոր երկու տարի կտաւ վարեց, Անտարակոյս այս ժամանակ էր որ Սմբատ Պօլիս կանչուեցաւ և Վասյան օրինագրքի երկրորդ խմբագրութեան նախապատրաստական աշխատութիւններուն առաջնորդեց՝ 》:

Մորթրէոյլ քաջ օրէնագէտ մ'է, բայց ոչ պատմաբան: «Սմբատայ գինուորական գործերը աւելի լաւ ճանչցուած են» բացատրութիւնը ցոյց կու տայ թէ նա կը նոյնացնէ բնեւեւնոյի աշխարհակար այն Սմբատի հետ՝ զոր ինքը կը ճանչնայ միայն իբր Վարդի փեսայ, անգիտանալով անոր Վասլէն կրած պատուհասը՝ որ այս ֆոյնացումը անկարելի կը դարձնէ:

Մեր կարծիքով Սմբատի պատրիկին՝ Բենեւեւնոյ տիրողին՝ պէտք է վերագրել Վասլէան օրինագրքի խմբագրութեան դեկավարումը:

Սմբատէն աւանդուած է մեզ ուրիշ գործ մ'աւ. Միկնոյրիս Յուստինեան օրինագրքի (Novelles) վրայ:

Երկու հաստակոտոր միայն ֆոյնացած են այս գործէն. անոնք հանուած են «Liber de Peculiis» քրքէն, որ Վասլի օրինագրքէն վերջը շինուած է, և վերջերս հրատարակուած է Հայմպարի Anecdota-ի Բ հատորին մէջ, էջ 57²:

Պ. Զաքարի այս գրութիւնները Լեոն իմաստասէրի ժամանակակից Սմբատին կ'ընծայէ, ընդհակառակն Մորթրէոյլ և Ռամպօ անոր հեղինակ կ'ընդունին հնագոյն Սմբատ մը՝ որ պէտք է Յուստինիանոսի ժամանակ ապրած ըլլայ:

«Պ. Զաքարի շատ հոռի չէ հաւատաւէ՝ թէ այս անձին (Լեոնի ժամանակակից Սմբատին) պէտք է ընծայել օրէնքներու

մեկնութիւնը զոր մենք քանի մ'անգամ յիշեցինք՝ իբրև Յուստինիանոսի զարդին պատկանող իրաւագէտէ մը գրուած. բայց կարելի չէ ոչապիսի մերձեցման մը ճշդութիւնը երաշխաւորել քանի որ այդ զանազան գործերը կրնային մէկ անհատի չպատկանիլ՝:

«Եղանակը որով ան յիշուած է *tracatus de peculiis* գրութեան մէջ՝ կը ցուցնէ թէ նա կ'ապրէր գրեթէ նոյն ժամանակին մէջ՝ յորում կ'ապրէին նախորդ իրաւագէտները»⁵:

«Բիւզանդական օրէնագրութեան պատմաբանները մեզ կը ներկայացնեն երկու իրաւագէտներ Սիյփիատիոս կամ Սմբատ անուամբ. մէկը ապրեցաւ Յուստինիանոսի ժամանակ՝ և մեկնութիւն մը գրեց անոր *Novelles*ի վրայ, միւսը նախագահեց Լեոն Զ-ի ժամանակ՝ օրէնագիր Յաննանիումին որ Վասլէան Օրինագրքը պիտի խմբագրէր»⁶:

Երևոյթները ո՛ր ալ տեղափոխուին՝ կը ֆայ միշտ այս եզրակացութիւնը. Հայերը կարեւոր մասնակցութիւն մ'ունեցած են Բիւզանդիոնի օրինագրքի զարգացման մէջ:

ԴԵՄԵՏՐ ԵՒ ԳԵՈՐԳ ԹՈՒՌՆԻԿԵԱՆ

(ԺԲ ԴԱՐ)

Կենսագրական. — Այս երկու հեղինակներուն վարքը անծանօթ է մեզ. բայց անոնց ընտանեաց դերը՝ Բիւզանդիոնի քաղաքականութեան մէջ՝ մեզ գուշակել պիտի տայ զայն՝ ուրուագծելով մերձաւոր զաղափար մը այն վիճակին և պարագաներուն՝ յորում պէտք է ապրած ըլլան: Այդ ակնարկը հարկաւոր է նաև՝ ընտանեաց հայկական ծագումը ապացուցանելու համար:

1. Մորթրէոյլ, Բ, էջ 409.

2. Մորթրէոյլ, Բ էջ 163. «Կարելի է թէ գրութիւն ունին ուրիշ հաստակաւորներ իւր մեկնութենէն *Novelles*ի վրայ, Պոստիէն 8399 և Ս. Մարկոսի 579 ձեռագիրներու մէջ»:

3. Մորթրէոյլ Բ, էջ 499.

4. Մորթրէոյլ, Ա էջ 319.

5. Rambaud, «L'empire grec au dixième siècle» p. 538. — Քրոմպարիսը իր «Բիւզանդական մասնագրութեան մէջ» ուր համառօտ՝ բայց ամէն ինչ կայ՝ — կրօնական փոքր վեճաբանութեանց հեղինակներ անգամ հոն կը յիշուին — անսոցիակ կ'երևին Սմբատ անուամբ հեղինակներուն, այնքան ծանօթ իրաւաբանութեան մասնագէտ գիտնականներու:

Թոռնիկեան ընտանիքը, որուն միայն քայլ մը ֆրանսացի էր՝ ժի՛ դարու մէջ՝ կայսերական հարստութիւն մը դառնալու համար, կը պատկանէր Բագրատունեաց ցեղին. գաղթած էր Տարօնէն։

Կոստանդին Պերփեռուժէն՝ այս գաւառի մասին գրած տեղեկութեան մէջ՝ մանրամասն կը պատմէ անոր զաւն ի Բելգանդին։

Տարօն՝ ժ դարուն՝ բաժնուած էր երկու մասի. մէկուն կ'իշխէր Գրիգորիկ Բագրատունի, միւսին իր Ալտոյան եղբայրը։

Տննդոտ մրցակցութիւն մը սկսած էր իշխանական երկու տուներուն մէջ. փոփոխակի Պօլսի կու գային կայսեր այցելելու ու ձեռք բերելու համար պատրկութեան տիրոջը, Պօլսոյ մէջ պալատներ, ոռնիկ, և մանաւանդ խնամութիւն՝ կայսերական ընտանեաց հետ։ Բագրատ (Գրիգորիկի որդին) Թէոփիլակոսն մեծ պատրէկի դատեր հետ ամուսնացաւ. Ապուղան՝ Կոստանդին զօրավարի աղջկան հետ։

Թոռնիկեանց այս առանձնաշնորհութիւնները խորապէս վերաբերեցին միւս հայ նախարարներու անձնասիրութիւնը. Ատրներսեհ՝ վրաց կիւրոպաղատ, Գագիկ՝ տէր Վասպուրականի և Աշոտիկ՝ իշխանաց իշխան՝ բողոքեցին Ռոմանոս կայսեր։

«Ի՞նչ պատճառաւ Տարօնեցին կայսերական ոռնիկը պիտի վայելէ, իսկ մենք բան մը պիտի չընդունինք... մեզմէ աւելի ի՞նչ ծառայութիւն կամ ի՞նչ օգուտ կը մատուցանէ Հոռվմայեցւոց?»։

Ապուղան և յոյն իշխանուհւոյ մը որդին էր Թոռնիկ՝ որուն սերունդը առաջնակարգ դիրք մը պիտի զբաւէր բելգանդական կեանքին մէջ։

Պօլս գնաց, պատրկութիւն ստացաւ և վերադարձաւ Տարօն. բայց Բագրատ՝ Գրիգորիկի որդին՝ կայսեր խնամի՝ կը ձգտէր

ամբողջ գաւառը իր իշխանութեան ներքեւ ձգել. Թոռնիկ՝ շահադուրժելով անոր մեքենայութեան՝ գրեց Ռոմանոսի թէ իր բաժինը կայսեր կ'ընծայէր. Փրինիթէս զօրավարը Հայաստան եկաւ դաշինք կընքելու. հասած պահուն՝ մեռած էր Թոռնիկ (926). բայց կտակին մէջ երկիրը կայսեր տրուած էր, կինն և որդին անոր յանձնուած։ Ռոմանոս Տարօնի միայն մէկ փոքր մասը Ռյնոյրը՝ տուաւ, իսկ Թոռնիկի կնոջ ընծայեց Միքայէլ զօրավարի պալատը և վանք մը՝ Սամաթիոյ մէջ։

Թոռնիկեանց ընտանիքի անդամները Պօլսոյ մէջ առաջին անգամ երեան կու գան՝ դաւադրութեան մը տեսարանին մէջ, 945ին էր. Ռոմանոսի որդիները, Կոստանդին և Ստեփան՝ կ'որոշէին Պերփեռուժէնը սեղանի հրաւիրել, յանկարծ ձերբակալել, վանք ուղարկել կրօնաւորութեան. Պերփեռուժէն կ'իմանայ դաւը. ինքը կը կանխէ զանոնց սեղանի հրաւիրելը և իր մասին մտածուածը գործադրել դաւադիրներուն վրայ՝ ամենայն մանրամասնութեամբ. վահանի մը թնդիւնը կը լսուի յանկարծ. Թոռնիկեան եղբայրները ոտքի կ'ելլան, կը յարձակին Կոստանդինի և Ստեփանի վրայ, զանոնց կը կապեն, կը նետեն նաւակի մը մէջ և կը տանին Անտիգոնոս և Տերեբինթոս կղզիներուն մէջ քանտելու։

1017ին կը յիշատակուի Թոռնիկ մը՝ Բառիկ և յետոյ Բուրժուրնիկ մի կառավարիչ։

Բայց այս գերդաստանի արտադրած ամենէն համբաւաւոր աճը պիտի ըլլար Թագապահանջ մը. Լեւոն Թոռնիկեան Գրաւիչ՝ իր կերպարանքով և բնաւորութեամբ՝ զազանիքն ունէր ամենուն սիրտը իրեն ձգելու։ Մակեդոնիոյ մէջ բնակած ժամանակ՝ ամենամեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէր, կայսերական պալա-

1. De administrando imperio, Գլուխ 43 էջ 182-181.

2. Անդ. — Տարօնոյ իշխաններն ալ իրարու նկատմամբ անհաշտելի թշնամութիւն կը սնուցանէին. Թոռ-

նիկ Ապուղանի որդին աւելի ընտրեց իր չորր Պօլսոյ մէջ ունեցած պալատները կայսեր յանձնել՝ քան թէ Թողուլ որ իր Գրիգորիկ չորեքսրը զայն վայելէ։

3. Պերթ. էջ 191.

տին մէջ իր մտերիմն էր կայսեր քոյրը՝ Եւպրեակիա, աղքատներու պաշտպանողն և հարուստներու թշնամին. այսպէս կ'անուանէին բուզանդացիները իրենց դարու ընկերվարականները, որ յիշուի բազմաթիւ էին. Եւպրեակիա եզական տիպար մ'էր, իբրեւ կին քարոզիչ, զաղափարի առաքեալ. իր և Լևոն թոռնիկի միջև եղած բարեկամութիւնը յեղափոխական ձեռնարկի մը կասկածը պիտի շնչէր : Թոռնիկ Վրաստան աքսորուեցաւ, ուր սակայն այնքան սիրելի եղաւ իր հպատակաց' որ մեծագոյն կասկած տուաւ կայսրութեան փափագելու : Մոնոմախ հրամայեց զինք Օրլա բերել և վանք մը փակել : Չօրա վար մը՝ կրօնաւորի զգեստով... զքօսալի Քեսարան մ'էր. Մոնոմախ ուզեց զայդ վայելել՝ թոռնիկը չբռնտած : Անգութ հեգնութիւն որ առանց հետեանքի պիտի չմնար : Ամենէն ծանր հետեանքները աւանդէն մեծ թեթեւութենէն յառաջ կու գան : Մակեդոնացիները վանքի մէջէն փախուցին իրենց սիրելի զօրավարը, կայսր անուանեցին զինք, կանգնեցան Բիւզանդիոնի առջև՝ ուր կայսրը թիկնապահներէ զատ ոչինչ ունէր : Մոնոմախ ճարտարութիւնն ունեցաւ իսկոյն 1000 հոգիէ քաղաքական զինուորութիւն կազմելու, և անխոհեմութիւնը՝ անոնցմով յարձակում տալու. ինքնին Մոնոմախ պարիսպին վրայ շինուած պատշգամբի մը վրայ բազմեցաւ կռուի հանդիսատեսն և խրախուսիչն ըլլալու համար : Մակեդոնացիք յետ կայսրը ծաղրածելու երգերով և պարերով, բուն յանձակում մը ըրին և այնքան հապճեպ փախուստի մատնեցին քաղաքացիները՝ որ անոնցմէ ոչ ոք մտածեց դռները փակել : Բայց թոռնիկ ներս չմտաւ, հրաջքով՝ ըստ բիւզանդացուց, դարանէ զգուշանալու համար՝ ըստ չաանանկանութեան : Մոնոմախի բանակը ամբողջ գիշերը մութին մէջ հրակեց՝ քաղաքը ամբարցնելու համար. այս անգամ ոյժերը հաւասարակշռութիւն գտած էին. թոռնիկ լաւ զինուորներ ունէր, բայց Մոնոմախ լաւ մեքենաներ, նւթական ոյժը թագապահանջին կողմն էր, հնարաւ

գիտութիւնը կայսեր. վերջինը պիտի յաղթէր : Քաղաքացիք երկրորդ օրուան յարձակումը մղեցին ամենամեծ յաջողութեամբ. թոռնիկ հազիւ ազատեցաւ մահէ. վիթխարի քարեր անձրևոյ գործիքները՝ Մակեդոնացուց վրայ սարսափ ազդեցին՝ յետոյ յուսահատութիւն : Լևոն նահանջեց դէպ ի Արկադուպոլիս՝ Ռեդեսթ քաղաքը անյաջող պաշարման մ'ենթարկելէն յետոյ : Կայսրը միանգամայն հրահանգ ուղարկած էր արեւելեան բանակին՝ դէպ ի Արկադուպոլիս գալու՝ երկու ճիւղի բաժնուած՝ թոռնիկը պաշարելու համար. ծրագրել յաջողեցաւ, ձմեռը՝ պաշարի պակասութեան պատճառով՝ աւելի տագնաւ պալից ըրաւ կացութիւնը. նախ զինուորները, յետոյ մեծամեծ զօրավարները կայսեր բանակն անցան. միայն մէկը հաւատարիմ մնաց թոռնիկի. Յովհաննէս Վատակոս. միասին եկեղեցի մը ապաւինեցան. կայսերական բանակի զօրավարը՝ Յասիաէս՝ բռնի հանեց զիրենք անկից և կ. Պոլիս բերաւ՝ իբրեւ գերի : Մոնոմախ կուրացուց զիրենք : Այս ողբերգական վախճանն ունեցաւ իր դարու ամենէն վսեմ անձնաւորութիւններէն մին :

Թոռնիկեանց այս ընտանիքն էր որ երկու հեղինակներն ընծայեց Բիւզանդիոյ :

ԳԵՈՐԳ ԹՈՌՆԻԿԻ ԳՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ. — Միակ տիտղոս մը կը յատկանշէ իր ժամանակին մէջ վայելած վարկը. նա կ'անուանուէր վարդապետ ձարտասանից : Իր գրութիւնները ուղղուած են կայսեր և պատրիարքին. կարեւոր անձնաւորութիւն մ'եղած կը թուի՝ թէ՛ քաղաքական և թէ՛ կրօնական ասպարէզին մէջ : Խոսհակ Բ. Անգեղոս (1185 – 1193) որուն ժամանակակիցն եղաւ Գեորգ թոռնիկեան, քաղաքական յարաբերութիւններ ունեցաւ Փրեդերիկ Բարբարոսայի հետ, և պատերազմներ Տաճկաց դէմ. ոչ մէկ ժամանակ բիւզանդական մտածումը աւելի բարդ ու քաղաքական եղած է. յոյն, լատին, հայկական ազդեցութիւնք՝ իրարու ձուլուած : Բայց վաւերագիրներ կը պակսին

այդ պատմական պարագաներու հետքը ցոյց տալու համար նաև Գէորգ թողնիկի գրութեանց մէջ՝ իր երկասիրութիւններէն՝ միայն երեքը բաղդն ունեցած են մինչև մեզ հասնելու։

1. Ճառ աղքատ Ղազարոսի վրայ, Պատրիարքարանի մէջ խօսուած։

2. Ճառ ու կոյսրն իստմակ Բ. Անգեղոս, Յայտնութեան ճրագաւուցին արտասանուած։

3. Ճառ առ պատրիարքն Գեորգ (1192-1199)՝

Դեմետր թողնիկ, ժամանակակից՝ և աւանայն հաւանականութեամբ՝ ազգական նախորդին, իր դարու առաջնակարգ անձնաւորութիւններէն մին կ'երեւի. բարեկամն էր նա Գրիգոր Անտիոքոսի՝ ժիւղարու բիւզանդացի նշանաւոր հեղինակին՝ որմէն նաև նամակ մ' հասած է Դեմետր թողնիկի ուղղուած, թէպէտև ձեռագիրն երէն ունանք զայն Միջայէլ Արուսիւնատէսի կը վերագրեն։

Խաչակրաց դարն էր. Յոյն զինուորները լատին գաղթականներուն դէմ կը կռուէին, յոյն վարդապետները՝ լատին աստուածաբաններուն դէմ։ Երկու ազգերու մերձաւորութիւնը ասելի սուր բնաւորութիւնն ընծայած էր հին ատելութիւններու։ Դեմետր թողնիկէն միակ գործ մ' հասած է, բայց յատկանշական իր դարուն։ — Ճառ մը՝ ընդդէմ Լատինացոց՝

Հ. Կ. Տ. ՍԱՀԱԿԵՍ

Շարայարկի

ԿԱՐԾԻՔ ԵՒ ԿԵՂԾԻՔ

Կարծիք յայտնեւ էի թէ այս երկու ձայններ միեւնոյն բառին պարզապէս երկու ձեւերն են՝ Դեռ տարի մը չանցած, կը տեսնեմ որ այս երկու բառերուն շուրջը արդէն պզտիկ գրականութիւն մը կազմուած է։ Եւ այս երկու բառերը արժանի էին ուշադրութեան, որովհետեւ մէկը արուեստի բառն է, միւսը գիտութեան և կարծիք գիտութեան արտայայտութիւնն է, կեղծելը արուեստին և ինչ է արդէն ամբողջ գիտութիւնը. — կարծիք մը. ամբողջ արուեստը, — կեղծիք մը։ Գիտնականը կը կարծէ, արուեստագէտը կը կեղծէ. և չկայ գիտնական մը որ իր առանձին կարծիքը չունենայ և ոչ արուեստագէտ մը իր առանձին կեղծիքը։ Վայ աւոնց որ մեծ կեղծողներ կամ մեծ կարծողներ չեն. միշտ միջակներ պիտի նկատուին, հետեւողներ այս կամ այն ինչ զպրոցին եթէ արուեստից և գիտութեանց վրայ է խօսքը, — կուսակցութեան՝ եթէ քաղաքական խնդիրներու վրայ է խօսքը։ Միայն մեծ կեղծողներն ու մեծ կարծողներն են որ վարպետներ ու գլուխներ կը նկատուին։

Կարծիքի և կեղծիքի շուրջը ուրեմն երկու մեծ կարծողներ կան։ Ինձմէ կը բղղախէր կարծիքը թէ «Կարծիք և կեղծիք միեւնոյն բառին պարզապէս երկու ձեւերն են» և Տօքթ. Մ. Ս. Գաբրիէլեանէ՝ թէ «այդ երկու բառերը իմաստով իրարու հակառակ են և կազմով այլեւայլ²»։ Մեզմէ իւրաքանչիւրը իր հետեւողն ալ ունեցաւ։ Մ. Նեւտոն խան կը կարծէ այն՝ ինչ որ Տօքթ. Մ. Ս. Գաբրիէլեան³։ Աստուր. Գ. Չօրպահան կը հաստատէ այն՝ ինչ որ ես, խնդրին լուծումը ուրեմն

1. Տե՛ս Քրոմպաեւիէի «Byzantinische Litteratur» München, 1897, էջ 472.

2. Ա՞յդ, էջ 472 և 475.

1. Տե՛ս Բազմ. 1907 էջ 448.

2. Տե՛ս Բազմ. 1907 էջ 543.

3. Տե՛ս Բազմ. 1908 էջ 163.